

УДК 355.018:[470:477]

**Гуцалюк Віталій Володимирович**  
*слухач магістерської програми*  
*Національного університету оборони України*  
**Hutsaliuk Vitalii**  
*Master's Program Student of the*  
*National Defence University of Ukraine*  
ORCID: 0009-0003-0014-9163

**Ратушняк Сергій Олександрович**  
*ад'юнкт кафедри економіки та фінансового забезпечення*  
*Національного університету оборони України*  
**Ratushnyak Serhiy**  
*Adjunct of the Department of Economics and Financial Support of the*  
*National Defence University of Ukraine*  
ORCID: 0000-0002-9008-1064

**Шиндирук Іван Петрович**  
*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,*  
*доцент, науковий співробітник*  
*Національний університет оборони України*  
**Shyndyruk Ivan**  
*PhD, Senior Researcher, Associate Professor,*  
*Researcher of the Research Department*  
*National Defence University of Ukraine*  
ORCID: 0009-0000-3563-8897

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-4-9823

## **ВПЛИВ ФОРМУВАННЯ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ НА ПОЛІТИКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ВІЙНИ**

## **THE INFLUENCE FORMATION OF THE GROSS DOMESTIC PRODUCT ON POLICY PROVISION OF THE NEEDS OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF THE WAR**

**Анотація.** Вступ. Після початку повномасштабної збройної агресії, Україна постала перед цілим рядом складних викликів. Серед них, в тому числі пошук значних додаткових ресурсів для фінансування потреб оборони. Для задоволення цих потреб уряд України змінив бюджетну політику. Насамперед майже всі зібранні внутрішні податки витрачаються на потреби оборони, в тому числі і через бюджет Міністерства оборони України. Інші бюджетні видатки покриваються за рахунок міжнародних фінансових донорів та внутрішніх запозичень. В сучасних умовах оптимізація перерозподілу внутрішніх ресурсів та збільшення їх розміру стають пріоритетом для країни.

Метою статті є вивчення впливу монетарних, економічних чинників та кількості і економічної активності населення на формування ВВП України та перерозподілу його частини на забезпечення потреб її оборони, аналіз фінансування потреб Міністерства оборони, в умовах відсічі збройної агресії.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є законодавчі та правові норми фінансового забезпечення потреб оборони України, праці вітчизняних дослідників, що провадили свої науково-практичні розвідки у напрямку державних

фінансів, зокрема щодо витрат фінансування потреб оборони. Інформаційною базою є відкритті статистичні данні Міністерства фінансів, НБУ.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та узагальнення для характеристики складових фінансування оборони, а також визначення впливу економічних та демографічних чинників на економічну ситуацію в Україні до і після вторгнення. Для кількісної оцінки впливу змін чисельності населення на коливання ВВП за період 2002–2023 були використані індексний та кореляційно-регресійний методи, графічний метод.

Результати. В статті проведений аналіз розподілу видатків Міністерства оборони України за напрямками використання бюджетних коштів в період 2014–2023 років з урахуванням досвіду російсько-української війни. Встановлено, що в умовах воєнного часу за істотного зростання видатки на потреби оборони, загострюються проблеми пошуку додаткових фінансових ресурсів та раціоналізація їх розподілу.

Оцінено тенденції зміни чисельності населення країни та його вплив на формування національного ВВП та його подальший розподіл в тому числі на потреби оборони. Здійснено аналіз взаємозв'язку між видатками оборонного бюджету та економічним зростанням на основі даних розподілу бюджету МО України, динаміки фінансування потреб Збройних Сил України до ВВП країни протягом останніх десятиріч.

В даній статті проаналізовані зміни у пріоритетах фінансування за відповідними напрямками і бюджетними програмами, актуалізовані проблеми їх виконання та прийнятті управлінські рішення, в результаті чого визначено основні пріоритети фінансування для забезпечення потреб оборони.

Проаналізовано показники фінансування потреб МО в довоєнний час та період правового режиму воєнного стану 2014–2023 роки. Обґрунтовано необхідність продовження збільшення оборонних видатків та обсягів фінансування для забезпечення належної оборони України. Зазначено щодо необхідності виділяти щороку не менше 6% від ВВП країни для забезпечення потреб, вказаних в бюджетних запитах МО України.

**Ключові слова:** державний бюджет, валовий внутрішній продукт, валовий внутрішній продукт на душу населення (одну особу), оборонне фінансування, населення України.

**Summary.** Introduction. After the start of full-scale armed aggression, Ukraine faced a number of difficult challenges. Among them, including the search for significant additional resources to finance defense needs. To meet these needs, the government of Ukraine changed its budget policy. First of all, almost all collected internal taxes are spent on defense needs, including through the budget of the Ministry of Defense of Ukraine. Other budget expenditures are covered by international financial donors and domestic borrowing. In modern conditions, optimizing the redistribution of internal resources and increasing their size are becoming a priority for the country.

**Coal.** The purpose of the article is to study the influence of monetary and economic factors and the number and economic activity of the population on the formation of the GDP of Ukraine and the redistribution of its part to ensure the needs of its defense, the analysis of the financing of the needs of the Ministry of Defense, in the conditions of repelling armed aggression.

**Materials and methods.** The materials of the study are legislative and legal norms of financial provision of the defense needs of Ukraine, the work of domestic researchers who conducted their scientific and practical investigations in the direction of state finances, in particular, regarding the costs of financing defense needs. The information base is open statistical data of the Ministry of Finance, NBU.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: analysis and generalization to characterize the components of defense financing, as well as determining the impact of economic and demographic factors on the economic situation in Ukraine before and after the invasion. Index and correlation-regression methods, graphic methods were used to quantitatively assess the impact of population changes on GDP fluctuations for the period 2002–2023.

**Results.** In the article was analyzed the distribution of expenditures of the Ministry Defense of Ukraine by directions use of budget funds in the period 2014–2023, taking into account the experience of the Russian-Ukrainian war. It has been established that in wartime conditions, with a significant increase in spending on defense needs, the problems of finding additional financial resources and rationalizing their distribution become more acute.

Trends in the country's population change and its impact on the formation of the national GDP and its subsequent distribution, including on defense needs, are assessed. An analysis of the relationship between defense budget expenditures and economic growth was carried out based on the data on the distribution of the budget of the Ministry of Defense of Ukraine, the dynamics of financing the needs of the Armed Forces of Ukraine as a percentage of the country's GDP over the past ten years.

This article analyzes the changes in funding priorities for the relevant areas and budget programs, updates the problems of their implementation and making management decisions, as a result of which the main funding priorities for ensuring defense needs are determined.

The indicators of financing the needs of the Ministry of Defense in the pre-war period and the period of the legal regime of martial law in 2014–2023 were analyzed. The need to continue increasing defense expenditures and funding volumes to ensure proper defense of Ukraine is justified. The need to allocate at least 6% of the country's GDP every year to meet the needs specified in the budget requests of the Ministry of Defense of Ukraine was noted.

**Key words:** state budget, gross domestic product, gross domestic product per capita, financing, population of Ukraine.

**Постановка проблеми.** Воєнна безпека України та підготовка держави до оборони відіграє виключну роль щодо захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Забезпечення обороноздатності країни здійснюється насамперед за рахунок бюджетних коштів, які виділяють на забезпечення потреб оборони країни через її міністерство оборони. Внаслідок повномасштабного вторгнення агресора на територію України 24 лютого 2022 року, Збройним Силам України (далі ЗС України) завдяки міжнародній матеріально-технічній допомозі та нарощенню бойових спроможностей у стислі терміни вдалося зупинити агресора. Проте, залишається актуальним питання забезпечення потреб Міністерства оборони (далі МО України) в умовах обмеженості внутрішніх коштів і тривалої збройної агресії.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питаннями виділення частини державного бюджету на оборону, розподілу ВВП та його впливу на фінансове забезпечення потреб Міністерства оборони займалися багато дослідників, зокрема такі як: Є. Волков., А. Лойшин [1] (динамічний та структурний огляд бюджету МО України за період 2014–2021 роки), О. Левчук, Л. Шемаєва, А. Онофрійчук, В. Онофрійчук [2] (методологічні аспекти забезпечення економічної та воєнно-економічної стійкості держави в умовах війни.), О. Семененко, Л. Семененко, П. Онофрійчук, Г. Чугуй [3] (прогнозування достатності економічних можливостей держави для забезпечення необхідного рівня оборонних потреб (результати довгострокового прогнозування ВВП України та оборонних витрат на період 2023–2032 років з урахуванням впливу фактору війни), М. Ткач, Р. Бойко, В. Бойко [4] (рекомендації щодо фінансового та економічного забезпечення потреб національної оборони під час протидії гібридній війні), Л. Колінець, С. Радинський [5] (вплив зростання військових витрат на економічний розвиток країн). Однак, в зазначених роботах не достатньо розкриті поточні особливості впливу ВВП України на забезпечення потреб її оборони) та інші.

**Метою статті** є вивчення впливу монетарних, економічних чинників та кількості і економічної активності населення на формування ВВП України та перерозподілу його частини на забезпечення потреб її оборони, аналіз фінансування потреб Міністерства оборони, в умовах відсічі збройної агресії.

**Матеріали і методи.** Матеріалами дослідження є законодавчі та правові норми фінансового забезпечення потреб оборони України, праці вітчизняних дослідників, що провадили свої науково-практичні розвідки у напрямку державних фінансів, зокрема щодо витрат фінансування потреб оборони. Інформаційною базою є відкриті статистичні данні Міністерства фінансів, НБУ.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та узагальнення для характеристики складових фінансування оборони, а також визначення впливу економічних та демографічних чинників на економічну ситуацію в Україні до і після вторгнення. Для кількісної оцінки впливу змін чисельності населення на коливання ВВП за період 2002–2023 були використанні індексний та кореляційно-регресійний методи, графічний метод.

**Виклад основного матеріалу.** Збройна агресія проти України стала довгостроковим чинником впливу на її політичну, економічну, військову та соціальну сфери. Основою фінансового забезпечення системи готовності держави до відбиття збройної агресії є відповідність між сучасним етапом розвитку країни і характером та особливостями ведення оборони у кожному конкретному випадку. Боєготовність національних сил оборони в тому числі залежить від обсягу фінансування та його цільового характеру, вчасності, повноти. Фінансова готовність ЗС країни визначається також здатністю держави забезпечити відповідними ресурсами своєчасну підготовку економіки країни до можливих викликів через мобілізаційне розгортання. Правовий режим воєнного стану характеризується тим, що потреби в усіх видах ресурсів, як правило, різко зростають та перевищують можливості держави в мирний час. Отже, виникає невідповідність між потрібним та реальним рівнем фінансового забезпечення ЗС країни під час виконання завдань з протидії збройної агресії.

Слід звернути особливу увагу на те, що відповідно до ст. 35 Закону України «Про національну безпеку України», обсяг видатків на фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5% запланованого обсягу ВВП, з яких не менше 3% — фінансування сил оборони<sup>1</sup> [6]. Зазначений норматив встановлено на мирний час, а фактичний щорічний розподіл видатків для потреб оборони встановлюється законами України про державний бюджет на відповідний бюджетний рік, в якому затверджуються бюджетні призначення головним розпорядникам коштів в тому числі ЗС України.

Фінансування ЗС України, здійснюється за рахунок державного бюджету, відповідно до затверджених МО України кошторисів — табл. 1.

Як показують наведені данні, для забезпечення потреб МО України впродовж аналізованого періоду виділялось в середньому 2,5% ВВП країни замість мінімально необхідних 3%. Таким чином, навіть в умовах анексії українських територій

<sup>1</sup> Валовий внутрішній продукт (скор. ВВП, англ. *Gross Domestic Product, GDP*) — це макроекономічний показник, що показує ринкову вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених за рік у всіх галузях економіки на території держави для споживання, експорту та накопичення, незалежно від національної приналежності використаних факторів виробництва.

Таблиця 1

Основні показники фінансування потреб Міністерства оборони України до повномасштабної агресії

Показники	Роки							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Бюджетний запит МО, млрд. грн	25,55	48,24	86,95	109,94	141,27	210,83	220,01	223,33
Передбачено Законом України про Державний бюджет, млрд. грн	15,15	45,82	59,42	68,82	86,58	103,01	118,01	121,47
Частка покриття бюджетного запиту, %	59,3	95,0	68,3	63,0	61,3	48,9	53,6	54,4
Фактичні видатки МО, млрд. грн	27,36	52,00	59,34	74,34	97,02	106,62	120,37	127,52
Номінальний ВВП, млрд. грн	1566,7	1979,4	2383,1	2982,9	3558,7	3974,5	4194,1	5459,5
Відношення оборонних видатків до ВВП, %								
планових	1,69	2,65	2,57	2,31	2,13	2,48	2,68	2,05
фактичних	1,75	2,63	2,49	2,49	2,73	2,68	2,87	2,34
Недофінансування, оборони, млрд. грн	19,64	7,38	12,15	15,14	9,74	12,61	5,45	36,26

Джерело: власна розробка авторів на основі [7–12]

та ведення бойових дій на сході країни в період 2014–2021 років, бюджетна політика на забезпечувала мінімальних норм прямих бюджетних асигнувань на оборону. Законодавче закріплення мінімального 3% нормативу витрат на оборону носило запізнілий характер — відповідна норма була зафіксована в 2018 році на четвертий рік після анексії і початку ведення бойових дій в Україні.

Ще в 2014 році був запроваджений цільовий збір для формування додаткових ресурсів для відсічі агресії і додаткового фінансування оборонного відомства України. Таким чином брак коштів для задоволення зростаючих потреб оборони спонукав тодішній уряд шукати додаткові джерела коштів. За даними Рахункової палати України сукупний розмір акумульованих коштів військового збору за період 2014–2022 роки становим 165,6 млрд. грн., в тому числі у 2020 році — 23,9, 2021 році — 28,6 та 2022 рік — 33,7 млрд. грн. [23].

Наведені дані також підводять до висновку щодо неузгодженості бюджетної політики та політики забезпечення обороноздатності. Наприклад у 2021 році отримали лише 54% — 121 млрд. грн за реальної потреби в 223 млрд. грн. Це не відповідало рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2019 року (введено в дію Указом Президента України від 25 квітня 2019 року № 167/2019), видатки на потреби МО України у 2021 році мали складати не менше 215,9 млрд. грн. [13].

Таким чином маємо констатувати, що виділення бюджетних асигнувань на потреби оборони через відповідне міністерство, полягає в частковому покритті планових річних потреб МО України, які визначаються на підставі поданих запитів. Тобто виділення коштів в межах 49–68% від заявлених потреб істотно обмежує можливості реалізації важливих для обороноздатності закупівель та про-

ектів, програм, навчань, тощо. Дана особливість носить постійний характер і не змінилась під час відбиття агресії проти України.

Сукупно за аналізований період недофінансування МО України склало суму — 118,37 млрд. грн., що еквівалентно оборонному бюджету 2020 року. Це мало прямий негативний вплив на обороноздатність України, зокрема щодо виділення ресурсів для забезпечення озброєнням, реалізації критично важливих дослідних розробок ракетного та іншого перспективного озброєння, тощо. Маємо врахувати і чинник не завжди раціонального витрачання уже виділених коштів, в тому числі їх втрату через бюрократичну та корупційну складові.

Повномасштабне вторгнення в 2022 році радикально змінило бюджетну політику щодо фінансування оборони. У 2022 році видатки для МО України з кожним місяцем зростали і на кінець першого року війни становили 1,142 трлн. грн, або 22% ВВП. Наступний 2023 рік продовжив цю тенденцію, з різницею, що сукупні витрати на оборону (видатки МО України) уже становили 2,097 трлн. грн — 35% ВВП, а продовження відбиття агресії збереже її і надалі до самого завершення воєнного стану в країні.

Істотне зростання виділення коштів на обороту і потреби відбиття агресії в 2022–2024 роки стало можливим завдяки значній міжнародній фінансовій підтримці України з боку країн Заходу — партнерів України. Надання поворотної та безповоротної прямої фінансової підтримки бюджету України, дав змогу переправити внутрішні соціальні видатки на потреби оборони. Так, за даними Міністерства фінансів України сукупний обсяг бюджетної підтримки країнами — партнерами станом на початок 2024 року становить 87,27 млрд. дол. За даними Кельнського інституту світової

економіки, окремо в рамках військової допомоги Україна отримала 86,57 млрд. дол в тому числі від США — 43,18 млрд. дол та країн Європи — 35,23 млрд. дол. Такі обсяги зазначеної зовнішньої допомоги є ключовим чинником формування бюджетної політики України під час війни.

Якщо до 2022 року оборонні витрати не були в пріоритеті, то з початку повномасштабного вторгнення всі внутрішні ресурси, отриманні через податки з економіки повністю спрямовувались на відбиття агресії та захист країни. Проте їх величина, яка безпосередньо надходила до державного бюджету була суттєво нижче видатків на МО України, 2022 рік — 0,949 проти 1,142 трлн. грн, 2023 рік — 1,203 проти 2,097 трлн. грн. Відповідно за такого стану і економічних втрат України 2022 року проблема відновлення економічної активності — росту ВВП, як основного джерела отримання коштів для оборони, зараз є таким же пріоритетом як і сам захист суверенітету країни.

З початку повномасштабного вторгнення урядовими структурами не тільки були виділені всі внутрішні фінансові ресурси на оборону, а й були використані емісійний та борговий методи отримання фінансових ресурсів для покриття дефіциту фінансових ресурсів. Ці ресурси направлені як на оборону країни так і на соціально-економічні видатки. Проте таких внутрішніх ресурсів недостатньо — бюджетні надходження можуть покрити або видатки на оборону або соціально-економічні видатки.

За даними НБУ на початок березня 2022 року грошова база була 732,8 млрд. грн, а станом на грудень 2023 року — 976,9 млрд. грн. Приріст даного показника за два останніх роки склав — 244,1 млрд. грн. Грошова маса (агрегат М2) за лютий 2022 — січень 2024 року зросла з 2,031 до 3,076 трлн. грн, приріст становить 1,045 трлн. грн. При таких змінах зазначених монетарних показників показник інфляції з березня 2022 року був 23,5%, а в 2023 році — 5,1%, та сукупно — 29,8% [24].

При збереженні таких пропорцій змін, річна емісія в 1,5–2 трлн. грн для покриття дефіциту державного бюджету викликала б значне прискорення інфляції, прогнозовано 43–57% (галоупуча інфляція). Такі темпи інфляції вже не стимулюють ріст ВВП, а чинять руйнівний вплив як на монетарну сферу, реальні доходи і заощадження населення, так і на господарську активність суб'єктів та економіку в цілому (зокрема на реальний ріст ВВП). НБУ вдалось контролювати емісію завдяки заміщенню бюджетних дефіцитів цих років згаданими міжнародними фінансовими допомогоюми, грантами, кредитами.

<sup>2</sup> Ukraine Support Tracker Data. (Кельнський інститут світової економіки). URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758/>

Приріст монетарних показників спрямовувався до державного бюджету опосередковано через купівлю/рефінансування ОВДП. Зокрема, вартість ОВДП (в тому числі «військових») в портфелі НБУ зросла з початку вторгнення з 942 млрд. грн до 1,799 трлн. грн — приріст 857 млрд. грн, а в портфелі банків приріст склав — 246 млрд. грн (ріст з 586,8 до 843,3 млрд. грн, сукупно — 1,103 трлн. грн). Уряд спрямовував отримані в борг кошти на покриття дефіциту поточного бюджету і фінансування зарплат/пенсій/соціальних виплат, закупівлю товарів, обслуговування минулих боргів — це стимулювало номінальний приріст ВВП.

Частково негативний вплив на ВВП через інфляційний компонент, НБУ пом'якшив («стерилізував») за рахунок і процентної політики, зокрема з самого початку вторгнення НБУ різко підняв облікову ставку з 10% до 25%. Це зробило інвестиційним привабливим депонування раніше емітованих коштів в НБУ. Склалась економічна модель за якої НБУ і банки емітують нові гроші, які шляхом викупу державних ОВДП надходили в державний бюджет, а видатки з нього частково депонувались на банківських рахунках фізичних та юридичних осіб як доходи від бюджетних витрат, які у свою чергу банки інвестували в ОВДП та депонували в НБУ. Таким чином монетарний компонент не мав істотного стимулюючого впливу на ВВП, оскільки реальне кредитування економіки не відбувалось за рахунок нових коштів і не стимулювало ріст економічної активності і внутрішнє споживання.

Аналізуючи планові показники Державного бюджету України за 2023 рік (зі змінами внесеними згідно із Законами: № 2953-IX від 24.02.2023; № 2992-IX від 21.03.2023; № 3166-IX від 29.06.2023; № 3415-IX від 06.10.2023), видатки для потреб МО України за бюджетними програмами становили — 1,443 трлн. грн. [15].

Аналіз видатків за основними напрямками використання цих коштів — бюджетними програмами представлено нижче — табл. 2.

Аналогічно у попередньому 2022 році, видатки МО України протягом 2023 року поступово зростали по мірі отримання додаткових коштів, які спрямували на потреби оборони. Тому початкові видатки станом на початок 2022 року були 149,7 млрд. грн, а за підсумком на кінець року зросли до 1,113 трлн. грн.

У 2022–2023 роках безумовним пріоритетом України стало відбиття збройної агресії. Для виконання цього завдання були вжиті такі заходи як: введення воєнного стану, загальна мобілізація, збільшення чисельності ЗС України, розширення і пошук нових джерел та каналів їх постачання, в тому числі військової техніки та озброєння. Всі ці заходи об'єктивно потребували збільшення видатків на потреби сил оборони, насамперед

Таблиця 2

## Аналіз видатків бюджетних програм МО України, млрд. грн.

Код бюджетної програми	Назва бюджетної програми	2022 рік		2023 рік	
		Видатки	% до видатків	Видатки	% до видатків
2101010	Керівництво та військове управління у сфері оборони	513,6	0,05	606,2	0,04
2101020	Забезпечення діяльності ЗС України, підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення в/с, ветеранів військової служби та членів їхніх сімей, ветеранів війни	664 508,9	67,2	1 056 422,3	73,2
2101150	Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання	294 798,1	29,8	370 375,3	25,7
2101190	Будівництво (придбання) житла для в/с ЗС України	1 230,2	0,1	136,2	0,01
2101210	Утилізація боєприпасів, рідинних компонентів ракетного палива, озброєння, військової техніки та іншого військового майна, забезпечення живучості арсеналів, баз і складів ЗС України	2 190,7	0,2	9,3	0,001
2101450	Видатки для МО України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави	16 040,8	1,6	-	-
2101530	Формування статутного капіталу ДП МО України «Агенція закупівель у сфері оборони»	-	-	27,0	0,002
2105010	Забезпечення діяльності Державної спеціальної служби транспорту	10 249,7	1,05	15 817,6	1,1
Разом:		989 532,0	100,00	1 443 393,9	100
ВВП країни		5 191 028,0	-	6 279 300,0	-
Відношення до ВВП країни, %		-	19,1	-	22,9

Джерело: власна розробка авторів на основі [14–16]

на утримання ЗС України (в тому числі грошові виплати військовослужбовцям, які формують 2/3 всього бюджету оборонного міністерства, 1/4 бюджету — це видатки на ОВТ, боєприпаси). Зміна пріоритету на захист країни, спричинив збільшення частки перерозподілу ВВП на оборонні видатки.

ВВП на душу населення (GDP per capita) є мірою випуску продукції на одну особу. При цьому для забезпечення якісного порівняння даних показник оцінюють в доларах постійної купівельної спроможності, при цьому нівелюється вплив національних інфляційних процесів [19]. Підраховується ВВП на одну особу простим поділом показника ВВП на кількість громадян в країні. Цей показник з одного боку оцінює рівень економічної активності частини населення, зокрема його підприємницькі та трудові зусилля щодо створення потрібних товарів/послуг, а з іншого внесок всього населення у його внутрішнє споживання, експорт/імпорт в тому числі споживчих товарів/послуг. Він частково оцінює динаміку добробуту населення. Зростання показника разом із зростанням реальних доходів населення, підняттям

господарської активності та ростом ринків збуту є ознаками загально економічного розвитку, а його падіння свідчить про те, що економіка наближається до кризи.

Однак потрібно пам'ятати, що ВВП на душу населення — це усереднений показник по країні, а значить, він не враховує нерівність в доходах між багатими і бідними громадянами, розподіл між економічно активною частиною населення і всім населенням [20]. Також цей показник враховує офіційну частину національного (порівняльного) ВВП, без врахування «тіньової економіки», який за даними міністерства економіки України до 2022 року перевищував 32%.

Нижче представлено динаміку основних аналізованих показників — табл. 3.

Аналіз даних таблиці демонструє, що чисельність населення України щороку зменшувалась, а показник рівня економічної активності та добробуту населення України протягом 10 років в середньому збільшувався. В результаті можна зробити висновок, що динаміка народонаселення не є важливим фактором економічного роз-

Таблиця 3

Аналіз ВВП за 2014–2023 роки з розрахунку на одну особу

Рік	Населення України, осіб	ВВП України, млн. грн.	ВВП України, млн. дол. США	ВВП на душу населення, грн.	ВВП на душу населення, дол. США
2014	45 426 200	1 566 728	131 805	35 834,0	2901,5
2015	42 928 900	1 979 458	90 615	46 210,2	2110,8
2016	42 760 500	2 383 182	93 270	55 853,5	2181,2
2017	42 584 500	2 982 920	112 154	70 224,3	2633,7
2018	42 386 400	3 558 706	130 832	84 192,0	3086,7
2019	42 153 200	3 974 564	153 781	94 589,8	3648,1
2020	41 902 400	4 194 102	155 582	100 432,5	3713,0
2021	41 588 400	5 459 574	199 770	131 907,2	4803,5
2022	41 167 300	5 191 028	160 500	126 152,3	3898,7
2023	36 700 000	6 279 300	172 508	171 098,0	4700,5

Джерело: власна розробка авторів на основі [7; 21; 22; 23]

витку України. Для більш детального аналізу і підтвердження даного висновку, слід вивчити зміну показників — населення і ВВП України за 2002–2023 роки з урахуванням періодів, що пов’язанні з агресією проти України — 2014 рік, та її загостренням у 2022 році.

Для даного дослідження використаємо показники ВВП і ВВП на одну особу в більш стабільній валюті (дол США), а інструментом аналізу буде індексний метод. Визначення і нормування динаміки аналізованих показників проведемо за допомогою ланцюгових індексів та їх кумулятивного

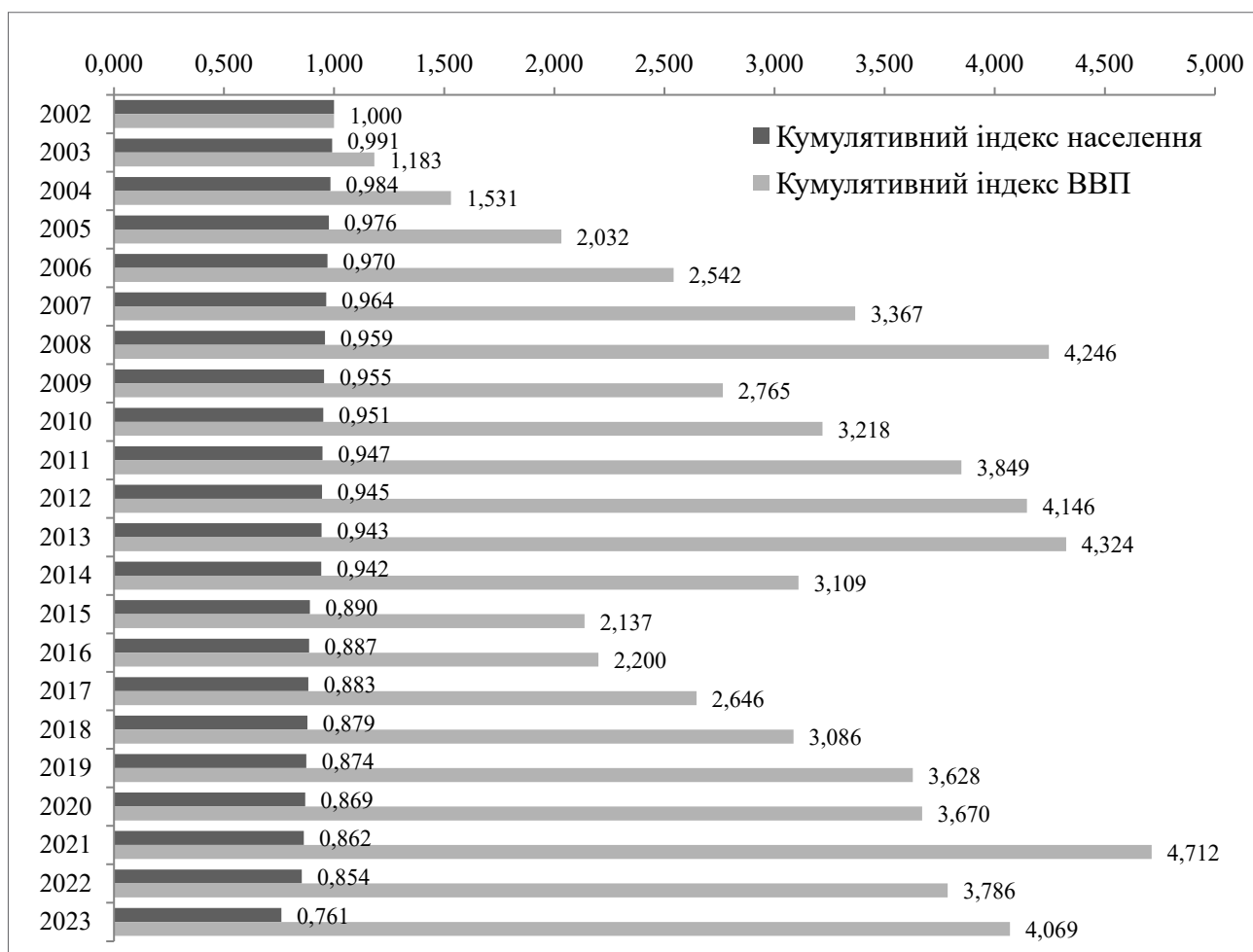


Рис. 1. Зміна нормованих значень індексів показників

Джерело: власна розробка

обрахунку для двох періодів: 2002–2013 «довоєнного» періоду; 2014–2023 «воєнного» періоду та загального аналізованого періоду 2002–2023 рр. — рис. 1 та табл. 4. Розрахунок ланцюгових індексів і кумулятивного проводимо за формулою:

$$I_t = \frac{П_t}{П_{t-1}}; \quad I_{кум} = \prod_{t=1}^n I_t$$

де:  $П_t$  — значення аналізованого показника (ВВП, населення, ВВП/на особу) за певний рік (2002, 2003, ..., 2024 рр.);

$П_{t-1}$  — значення аналізованого показника (ВВП, населення, ВВП/на особу) за попередній рік;

$I_t$  — значення індексу відповідного показника (ВВП, населення, ВВП/на особу);

$I_{кум}$  — кумулятивний індекс відповідного показника (ВВП, населення, ВВП/на особу).

Відзначимо, що процеси депопуляції населення України відбуваються під впливом не економічних чинників, а природних та адміністративно-політичних — це втрата населення через природне старіння, втрати населення через анексію Криму

та частини сходу країни (2014 рік), масова еміграція після повномасштабного вторгнення у 2022 році. Аналогічно демографічні процеси мало впливали на динаміку українського ВВП, додаючи при позитивній його динаміці кілька відсотків зростання, наприклад як у 2002–2008 роках, ріст ВВП — 424%, падіння чисельності населення — 4,1%, схожа ситуація 2009–2014 роки.

Відповідно до проведених розрахунків та отриманих даних, можемо зробити основний висновок про те, що динаміка зміни чисельності населення України та результатів його економічної активності, вираженні ВВП, а відповідно і ВВП на одну особу мають різновекторний характер і практично мало взаємозалежні (корельовані).

Додатково був проведений кореляційно-регресійний аналіз впливу динаміки зміни чисельності населення України на зміну динаміки національного ВВП (в дол США). Аналіз проведено в Ексел (паркет аналіз даних). В результаті розрахунків, рівень впливу зміни чисельності населення на зміну ВВП — коефіцієнт кореляцій (R) становить

Таблиця 4

Змін чисельності населення, ВВП та ВВП на особу та їх індекси

Рік	Населення України, осіб	ВВП України, млн. дол. США	ВВП на одну особу, дол. США	Індекс зміни населення	Індекс зміни ВВП	Індекс зміни ВВП/на особу
2002	48 230 000	42 393	879,0	1,000	1,000	1,000
2003	47 801 000	50 133	1048,8	0,991	1,183	1,193
2004	47 448 000	64 883	1367,5	0,993	1,294	1,304
2005	47 091 000	86 142	1829,3	0,992	1,328	1,338
2006	46 771 000	107 753	2303,8	0,993	1,251	1,259
2007	46 501 000	142 719	3069,2	0,994	1,325	1,332
2008	46 240 000	179 992	3892,6	0,994	1,261	1,268
2009	46 044 000	117 228	2546,0	0,996	0,651	0,654
2010	45 865 000	136 419	2974,4	0,996	1,164	1,168
2011	45 693 000	163 160	3570,8	0,996	1,196	1,201
2012	45 577 000	175 781	3856,8	0,997	1,077	1,080
2013	45 483 000	183 310	4030,3	0,998	1,043	1,045
2014	45 426 200	131 805	2901,5	1,000	1,000	1,000
2015	42 928 900	90 615	2110,8	0,945	0,687	0,727
2016	42 760 500	93 270	2181,2	0,996	1,029	1,033
2017	42 584 500	112 154	2633,7	0,996	1,202	1,207
2018	42 386 400	130 832	3086,7	0,995	1,167	1,172
2019	42 153 200	153 781	3648,1	0,994	1,175	1,182
2020	41 902 400	155 582	3713,0	0,994	1,012	1,018
2021	41 588 400	199 770	4803,5	0,993	1,284	1,294
2022	41 167 300	160 500	3898,7	0,990	0,803	0,812
2023	36 700 000	172 508	4700,5	0,891	1,075	1,206
Кумулятивний індекс 2002–2013				0,943	4,324	4,585
Кумулятивний індекс 2014–2023				0,807	0,941	1,166
Кумулятивний індекс 2002–2023				0,761	4,069	5,348

Джерело: власна розробка авторів на основі [7; 21; 22; 23]

0,493, а  $R^2=0.243$ , що характеризує вплив як слабкий. Математична модель, яка описує взаємозалежність (рівняння регресії):

$$U_{\text{всп}} = 4757782 - 0,0077 * X_{\text{населення}}$$

Більший вплив на ВВП чинять саме економічні чинники: офіційне та приховане безробіття, трудова міграція і еміграція, низькі зарплати і низькі загальні доходи значної частини українського населення, тіньові доходи підприємств та населення, сприятлива/несприятлива зовнішня кон'юнктура основних товарних ринків на які експортує Україна (попит та ціни на метал, с/г продукцію), притік/відтік зовнішніх капіталів, низькі обсяги капітальних інвестицій прямо визначали динаміку зміни національного ВВП, який набув ознак певної середньострокової циклічності. (див. рис.) Значні втрати економічного потенціалу та реальних промислових, торгових активів та земель с.г. призначення через початок війни в 2014 році та її загострення в 2022 роках також істотно зменшили економічну активність і буде її стримувати в надалі.

Найбільш значимим для економіки воюючої України є втрата промислового потенціалу в тому числі у галузях критично значимих для країни. За даними Держкомстату загальне зниження промислового виробництва за період з 2010 року по 2022 рік становило — 61,1% від його значення у 2010 році. Критичність такої втрати для потреб оборони пояснюється зниженням потужностей, придатних для запуску та збільшення виробництва потрібних матеріально-технічних засобів (озброєння, військова техніка, транспорт, товари подвійного призначення, амуніція, вибухові речовини та порох, електроніка, оптика тощо).

Для оцінки рівня залучення населення в процесі фінансового забезпечення оборони України проаналізуємо зміну кількості і частки населення, яка потрібна для наповнення бюджету МО України та фактичні значення ВВП на одну особу. Визначення вказаного показника проведемо за наступною формулами:

$$Q_p = \frac{V_{\text{def}}}{GDP_c} : W_p = \frac{Q_p}{Q} \times 100$$

де:  $Q_p$  — рівень залучення населення до оборони, осіб;

$Q$  — чисельність населення країни, осіб;

$V_{\text{def}}$  — витрати на оборону (оборонний бюджет), грн або дол США;

$GDP_c$  — значення ВВП на одну особу, грн або дол США;

$W_p$  — рівень залучення населення до оборони, %.

Результати розрахунків представлено в наступній таблиці 5.

Слід зазначити, що за останнє десятиріччя середній показник кількості населення, яке забезпечує частку ВВП країни для потреб Міністерства оборони України склав близько 6% від населення України. Середній показник витрачання ВВП для забезпечення потреб МО України становив близько 6,6%. Проте такий розподіл носить нерівномірний характер в мирний і військовий час. При вищому за середньорічний темп зростання ВВП можливості фінансування МО України зростають за умови проведення відповідної бюджетної політики (внесення змін до поточного державного бюджету). Тоді як під час активної війни всі фінансові можливості країни мають спрямуватись на задоволення потреб оборони, а інші соціально-економічні цілі мають другорядний пріоритет.

Таблиця 5

**Аналіз рівня залучення населення в процесі фінансового забезпечення обороноздатності України**

Рік	Передбачено Законом України про Державний бюджет МО, млн. грн.	Передбачено Законом України про Державний бюджет МО, млн. дол. США	ВВП на одну особу, тис дол. США	Кількість населення, що забезпечує наповнення бюджету МО України, чол.	Відсоток населення, що забезпечує наповнення бюджету МО України, %
2014	15151,03	1275,33	3,0	425113	0,93
2015	45827,32	2098,32	2,1	999200	2,32
2016	59427,92	2325,94	2,2	1057248	2,47
2017	68819,62	2588,18	2,6	995452	2,33
2018	86582,20	3183,18	3,1	1026828	2,42
2019	103013,24	3986,58	3,6	1107383	2,62
2020	118012,99	4377,34	3,7	1183063	2,82
2021	121468,04	4451,01	4,8	927293	2,23
2022	989532,33	30597,78	3,9	7845585	19,05
2023	1443393,91	39469,34	4,7	8397732	22,81

Джерело: власна розробка авторів на основі [7; 15; 21; 22; 23]

Очевидно, що нарощення економічного потенціалу України разом з розвитком її промисловості (електроніка і радіоелектроніка, машинобудування, хімічна промисловість, виробництво нових матеріалів, двигунобудування) дасть відповідне зростання її обороноздатності. Слід також відзначити, що остання буде залежати не тільки від економічного стану та росту (частки ВВП, яка витрачається на оборону), а й від раціональності розподілу отриманих коштів бюджету за напрямками, програмами та проектами оборонного призначення.

**Висновки і перспективи подальших розвідок.** Узагальнюючи проведені дослідження, можна зробити наступні висновки. Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року докорінно змінило підхід до забезпечення потреб оборони нашої країни і змусило керівництво держави здійснити пріоритизацію бюджету та збільшити частку ВВП для потреб оборони (МО України) приблизно в десять разів. Проте таке істотне зростання бюджетного фінансування оборони країни не забезпечує повного задоволення її потреб. Для чого потрібна значна зовнішня фінансова і матеріально-технічна підтримка країн-донорів (партнерів).

Критично важливими чинниками нарощення фінансування оборони під час війни з агресором, є раціоналізація видатків між необоронними і оборонними та внутрішня оптимізація всередині кожної з групи для використання виявлених резервів перерозподілу (наприклад, економія на закупівлях одних оборонних товарів, можна спрямувати на закупівлю інших, важлива також протидія корупції при закупівлях). Другий чинник — це зростання рівня поточного оподаткування на час війни та більша його централізація (перерозподіл частини доходів місцевих бюджетів у державний бюджет).

Тенденції скорочення чисельності населення України характеризуються середньорічним темпом — 1,2%, а показник рівня економічного зростання (ВВП на одну особу) в середньому щорічно збільшувався на 7,7%. Сам чинник зміни чисельності населення України мало впливає на її економічне зростання (значимими є економічні чинники, ринкова кон'юнктура, інвестиції та інші). Проте в умовах відбиття агресії кількість та структура населення, його мотивація до опору, інтелектуальний потенціал має критичне значення з позицій росту обороноздатності (мобілізаційний компонент як для ЗС України так і оборонної промисловості).

Аналізуючи показники за періоди 2014–2023 роки, якими визначено фінансування потреб МО зазначимо, що з метою належної організації підготовки України до оборони та враховуючи досвід російсько-української війни, для забезпечення потреб МО України, необхідно виділяти щороку не менше 6% від ВВП країни в мирний час, що зможе забезпечувати потреби, зазначені в бюджетних запитах МО України.

Під час відбиття агресії обсяг фінансування оборони не може визначатись нормативом, а має враховувати реальні потреби ЗС України, рівень наданої зовнішньої матеріально-технічної допомоги і сукупно повинен бути не менше аналогічних витрат агресора. Додатково прийняті фінансові рішення також мають відзначатись вищою ефективністю розподілу коштів між напрямками, програмами, проектами з позицій росту оборонних спроможностей, дій особового складу та застосування ним зброї. Важливим елементом фінансів ЗС України був і залишається контроль розподілу та витрачання асигнувань, запобігання непродуктивним витратам, втратам, корупції, недофінансування.

#### Література

1. Волков Є., Лойшин А. Фінансування Міністерства оборони України як фактор впливу на систему ресурсно-забезпечення потреб оборони. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2021. № 2. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/318/356> (дата звернення: 03.04.2024).
2. Шемаєва Л., Онофрійчук А., Онофрійчук В. Методологічні аспекти забезпечення економічної та воєнно-економічної стійкості держави в умовах війни. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2023. Vol. 13, № 4. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/571/697> (дата звернення: 03.04.2024).
3. Семененко О., Москаленко І., Онофрійчук П., Харитонов К., Чугуй Г. Щодо прогнозування достатності економічних можливостей держави для забезпечення необхідного рівня оборонних потреб (результати довгострокового прогнозування ВВП України та оборонних витрат на період 2023–2032 років з урахуванням впливу фактору війни). *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2022. № 6. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/505/598> (дата звернення: 05.04.2024).
4. Ткач М., Бойко Р., Лойшин А., Бойко В. Рекомендації щодо фінансового та економічного забезпечення потреб національної оборони під час протидії гібридній війні. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 3(67). URL: <http://znpr-cvvsd.npuou.org.ua/article/view/197014/197202> (дата звернення: 05.04.2024).
5. Колінець Л. Б., Радинський С. В. Вплив зростання військових витрат на економічний розвиток країн. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8095> (дата звернення: 08.04.2024).

6. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 31.03.2023 р. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 08.04.2024).
7. Статистика валового внутрішнього продукту України з 2002 по 2023 роки. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 08.04.2024).
8. Левчук О.В. Фінансове забезпечення Збройних Сил України: тенденції та основні шляхи реформування. *Збірник наукових праць Центру стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2020. № 2. URL: <http://znr-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/212750> (дата звернення: 08.04.2024).
9. Архів паспортів бюджетної програми по КПКВ 2101020 за 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 роки. *Міністерство оборони України: вебсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzheta-vikonannya-czilovix-program/pasporta-byudzhethnih-program-ministerstva-oboroni-ukraini/> (дата звернення: 04.04.2024).
10. Архів паспортів бюджетної програми по КПКВ 2101150 на 2018, 2019, 2020, 2021 роки. *Міністерство оборони України: вебсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzheta-vikonannya-czilovix-program/pasporta-byudzhethnih-program-ministerstva-oboroni-ukraini/> (дата звернення: 04.04.2024).
11. Про Державний бюджет України на 2018, 2019, 2020, 2021 роки: Закони України. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 05.04.2024).
12. Архів бюджетних запитів Міністерства оборони України. *Міністерство оборони України: вебсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzheta-vikonannya-czilovix-program/byudzhethnij-zapit-ministerstva-oboroni-ukraini.html> (дата звернення: 04.04.2024).
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.04.2019 р. «Про пропозиції до Бюджетної декларації на 2020–2022 роки за статтями, пов’язаними із забезпеченням національної безпеки і оборони України» : Указ Президента України № 167/2019. *Президент України: вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1672019-26626> (дата звернення: 07.04.2024).
14. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 09.04.2024).
15. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 09.04.2024).
16. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2023 рік. *Міністерство фінансів України: вебсайт*. URL: [https://www.mof.gov.ua/uk/budget\\_2023-582](https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2023-582) (дата звернення: 09.04.2024).
17. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Президент України: вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 02.04.2024).
18. Ненароджене економічне зростання. *Український Інститут Майбутнього*. URL: <https://uifuture.org/publications/dorovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannya/> (дата звернення: 11.04.2024).
19. Бондарчук О.М., Куценко А.В. Валовий внутрішній продукт як основний макроекономічний показник. *Матеріали всеукраїнської практичної інтернет конференції* (1–31 березня 2021 р.). Кривий Ріг, 2021. С. 7–11. URL: <http://ds.knu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3823/1/> (дата звернення: 09.04.2024).
20. ВВП. Що означає і як розраховується ключовий економічний показник. *Ділова Столиця*. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/vvp-pokazatel-opredelyayushchiy-rost-ekonomiki-strany-08122020-408677> (дата звернення: 09.04.2024).
21. Чисельність населення України з 1990 по 2022 рр. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> (дата звернення: 10.04.2024).
22. Як скоротилася кількість населення України під час війни: підрахунки соціологів. *Вісті Україна сьогодні: вебсайт*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2023/how-the-population-of-ukraine-decreased-during-the-war-sociologists-estimates> (дата звернення: 10.04.2024).
23. Звіт про результати аудиту ефективності справляння та результативності контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати військового збору до державного бюджету. *Рахункова палата України*. 2023. URL: [https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/6-1\\_2023/Zvit\\_6-1\\_2023.pdf](https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/6-1_2023/Zvit_6-1_2023.pdf) (дата звернення: 10.04.2024).
24. Статистика фінансового сектору. *Національний банк України: вебсайт*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 10.04.2024).

#### References

1. Volkov Ye., Loishyn A. Finansuvannya Ministerstva obrony Ukrainy yak faktor vplyvu na systemu resursnoho zabezpechennia potreb obrony. *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”*. 2021. № 2. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/318/356> [in Ukrainian].
2. Shemaieva L., Onofriichuk A., Onofriichuk V. Metodolohichni aspekty zabezpechennia ekonomichnoi ta voienno-ekonomichnoi stiihosti derzhavy v umovakh viiny. *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”*. 2023. Vol. 13, № 4. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/571/697> [in Ukrainian].
3. Semenenko O., Moskalenko I., Onofriichuk P., Kharytonov K., Chuhui H. Shchodo prohnouzuvannya dostatnosti ekonomichnykh mozhlyvostei derzhavy dlia zabezpechennia neobkhdnoho rivnia obronnykh potreb (rezultaty

dovhostrokovoho prognozuvannya VVP Ukrainy ta oboronnykh vytrat na period 2023–2032 rokov z urakhuvanniam vplyvu faktoru viiny). *Journal of Scientific Papers “Social Development and Security”*. 2022. № 6. URL: <https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/article/view/505/598> [in Ukrainian].

4. Tkach M., Boiko R., Loishyn A., Boiko V. Rekomendatsii shchodo finansovoho ta ekonomichnoho zabezpechennia potreb natsionalnoi oborony pid chas protydii hibrydnoi viini. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh, Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. 2019. № 3(67). URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/197014/197202> [in Ukrainian].

5. Kolinets L. B., Radynskyi S. V. Vplyv zrostantia viiskovykh vytrat na ekonomichni rozvytok krain. *Efektivna ekonomika*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8095> [in Ukrainian].

6. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2469-VIII vid 31.03.2023 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2018. № 31. St. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

7. Statystyka valovoho vnutrishnoho produktu Ukrainy z 2002 po 2023 roky. *Minfin*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> [in Ukrainian].

8. Levchuk O. V. Finansove zabezpechennia Zbroinykh Syl Ukrainy: tendentsii ta osnovni shliakhy reformuvannia. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru stratehichnykh doslidzen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2020. № 2. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/212750> [in Ukrainian].

9. Arkhiv pasportiv biudzhetnoi prohramy po KPKV 2101020 za 2018, 2019, 2020, 2021, 2022 roky. *Ministerstvo oborony Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzhet-ta-vikonannya-czilovix-program/pasporta-byudzhetnih-program-ministerstva-oboroni-ukraini/> [in Ukrainian].

10. Arkhiv pasportiv biudzhetnoi prohramy po KPKV 2101150 na 2018, 2019, 2020, 2021 roky. *Ministerstvo oborony Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzhet-ta-vikonannya-czilovix-program/pasporta-byudzhetnih-program-ministerstva-oboroni-ukraini/> [in Ukrainian].

11. Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2018, 2019, 2020, 2021 roky: Zakony Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> [in Ukrainian].

12. Arkhiv biudzhethnykh zapytiv Ministerstva oborony Ukrainy. *Ministerstvo oborony Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/byudzhet-ta-vikonannya-czilovix-program/byudzhetnij-zapit-ministerstva-oboroni-ukraini.html> [in Ukrainian].

13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25.04.2019 r. “Pro propozytsii do Biudzhetnoi deklaratsii na 2020–2022 roky za stattiamy, poviazanymy iz zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 167/2019. *Prezydent Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1672019-26626> [in Ukrainian].

14. Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2022 rik: Zakon Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> [in Ukrainian].

15. Pro Derzhavnyi biudzhzet Ukrainy na 2023 rik: Zakon Ukrainy. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni vebportal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> [in Ukrainian].

16. Informatsiia Ministerstva finansiv Ukrainy pro vykonannia Derzhavnogo biudzhetu Ukrainy za 2023 rik. *Ministerstvo finansiv Ukrainy: vebсайт*. URL: [https://www.mof.gov.ua/uk/budget\\_2023-582](https://www.mof.gov.ua/uk/budget_2023-582) [in Ukrainian].

17. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. *Prezydent Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].

18. Nenarodzhene ekonomichne zrostantia. *Ukrainskyi Instytut Maibutnoho*. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostantia/> [in Ukrainian].

19. Bondarchuk O. M., Kutsenko A. V. Valovy vnutrishni produkt yak osnovnyi makroekonomichni pokaznyk. *Materialy vseukrainskoi praktychnoi internet konferentsii (1–31 bereznia 2021 r.)*. Kryvyi Rih, 2021. S. 7–11. URL: <http://ds.knu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3823/1/> [in Ukrainian].

20. VVP. Shcho oznachaie i yak rozrakhovuietsia kliuchovy ekonomichni pokaznyk. *Dilova Stolytsia*. URL: <https://www.dsnews.ua/uk/economics/vvp-pokazatel-opredelyayushchiy-rost-ekonomiki-strany-08122020-408677> [in Ukrainian].

21. Chyselnist naselennia Ukrainy z 1990 po 2022 rr. *Minfin*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/> [in Ukrainian].

22. Iak skorotylasia kilkist naselennia Ukrainy pid chas viiny: pidrakhunky sotsiologiv. *Visti Ukraina sohodni, vebсайт*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2023/how-the-population-of-ukraine-decreased-during-the-war-sociologists-estimates> [in Ukrainian].

23. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti spravliannia ta rezultatyvnosti kontroliu za povnotoiu narakhuvannia ta svoiechasnistiu splaty viiskovoho zboru do derzhavnogo biudzhetu. *Rakhunkova palata Ukrainy*. 2023. URL: [https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/6-1\\_2023/Zvit\\_6-1\\_2023.pdf](https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/6-1_2023/Zvit_6-1_2023.pdf) [in Ukrainian].

24. Statystyka finansovoho sektoru. *Natsionalnyi bank Ukrainy, vebсайт*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> [in Ukrainian].